

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ ETNOQRAFİK FRAZEOLÖGİZMLƏR

Gülcahan NAĞIYEVA*

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan və ingilis dillərində mövcud olan etnoqrafik frazeologizmlər müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Digər tərəfdən, “şaqli kontekst” anlayışının izahı verilir və müxtəlif etnoqrafik frazeoloji birləşmələrin “şaqli kontekst”ləri geniş dil materialı, nümunələr, misallar əsasında öyrənilir. Frazeologiya anlayışının dəqiq şəkildə nəyi və yaxud nələri özündə birləşdirməsi, frazeologiyanın konkret olaraq dilə bu və ya digər şəkildə göstərdiyi təsir, doğma dilimizdə və ingilis dilində mövcud olan etnoqrafik komponentli frazeologizmlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri, “şaqli kontekst” faktorunun bu növ frazeoloji vahidlərin formalaşmasındakı rolu da araşdırılır. Bu növ frazeologizmlərin dilimizdə və ingilis dilində müqayisəli təhlili iki xalqın oxşar və fərqli cəhətlərinin üzə çıxmasına kömək edir. Belə ki, frazeologizmlər, xüsusilə, etnoqrafik frazeologizmlər müəyyən xalqın mədəniyyətini, adət-ənənələrini və inkişafını öyrənməyin mühüm vasitələrindən biridir.

Açar sözlər: *frazeologizm, etnoqrafik frazeologizm, şaqli kontekst, adət-ənənə*

Ethnographic Phraseologisms In Azerbaijani And English Languages

Abstract: In the article, the ethnographic phraseology existing in the Azerbaijani and English languages is analyzed in a comparative way. On the other hand, the concept of "vertical context" is explained, and "vertical contexts" of various ethnographic phraseological combinations are studied on the basis of a wide range of linguistic material, examples, and examples. What exactly does the concept of phraseology include, the impact that phraseology has on the language in one way or another, the lexical-semantic features of phraseology with an ethnographic component existing in our native language and in English, the role of the "vertical context" factor in the formation of these types of phraseological units. is being investigated. A comparative analysis of this type of phraseology in our language and in English helps to reveal the similarities and differences between the two nations. Thus, phraseology, especially ethnographic phraseology, is one of the important means of studying the culture, traditions and development of a certain people.

Key Words: *phraseology, ethnographic phraseology, vertical context, tradition.*

Giriş

Dil insanların dünya haqqında bölüşdükləri bilikləri, faktları, ideyaları və hadisələri əks etdirir.

Dilin əsas materialı olan sözlər də öz növbəsində öz müəlliflərinin mövqelərini və inamlarını, onların fikirlərini inikas etdirir. Dil mədəni dəyərlərə malik olan işarələr sistemidir. Dilin zənginləşməsində, fikrin, nitqin daha dəqiq ifadə olunmasında sözlərlə yanaşı, söz birləşmələri də əvəzsiz rola malikdir. Söz birləşməsi adından da göründüyü kimi, iki və daha çox sözün birləşməsi nəticəsində yaranır.

Məlumdur ki, dilçilik elmində söz birləşmələrinin, əsasən, iki növü ayrılır: sərbəst söz birləşmələri və sabit söz birləşmələri. Sərbəst söz birləşmələrinin komponentlərinin hər biri digəri ilə əvəz edilə bilər, lakin sabit söz birləşmələrinin elementləri dəyişməzdir, biri digəri ilə əvəz olunmazdır, belə ki onlar “daşlaşmış ifadələr”dir. Sabit söz birləşmələri dilçilikdə çox vaxt “frazeoloji birləşmələr” və ya “frazeologizmlər” adlandırılır. Frazeologizmlərin müxtəlif növləri vardır ki, onların işimizdə geniş şəkildə araşdırmağa çalışdığımız növü etnoqrafik frazeologizmlərdir.

Etnoqrafik frazeologizm dedikdə, adından da bəlli olduğu kimi, məhz hər hansısa bir xalqın məişəti, dini, dünyagörüşü, həyata baxışı və yuxarıda qeyd olunan bir sıra faktorları özündə ehtiva edən sabit söz birləşməsi nəzərdə tutulur. Bu növ frazeologizmlər təbii ki, hər bir xalqın həyatında mühüm rol oynamış və müasir dövrdə də oynamaqdadır. Belə ki, etnoqrafik frazeologizmlər xalqların həyat təcrübələri, onların dünyagörüşləri əsasında yığılmış və sınaqdan keçərək öz təsdiqini tapmışdır.

1. Frazeologiya nədir və onun vahidlərinin leksik-semantik təkrarsızlığını şərtləndirən amillər

Məlumdur ki, dilin frazeoloji sistemi bu dilin daşıyıcılarının dünyagörüşü, adət-ənənələrini, etnomentallik özəlliklərini ən əyani şəkildə və eyni zamanda metaforik formatda

* Bakı Avrasiya Universiteti, ingilis dili müəllimi, e-mail:cahan.95@mail.ru

əks etdirən dil vahidlərini ehtiva edir. Bu mənada istənilən dilin frazeoloji vahidlərinin və konkret olaraq, etnoqrafik məzmunlu frazeologiyasının sistemli təhlili həm həmin dilin “semantik kainatı” haqqında məlumat əldə etməyə, həm də dil daşıyıcısı olan xalqın dünyanın dil mənzərəsi haqqında fikir formalaşdırılmasına imkan verir. (Вежбицкая, 1993: 185-206)

Frazeologizmlər formalaşdığı dövrün ictimai quruluşunu, ideologiyasını, xalqın dünyagörüşünü inikas etdirir. Elə əks etdirirlər ki, necə ki, şəhər günəşi şəhər damcısında öz əksini tapır. (Ларин, 1997:156) Frazeologiya dildə mövcud olan bütün sabit söz birləşmələrinin, tərkib hissələrinə parçalanmayan ibarələrin, ifadələrin toplusudur. “Frazeologiya” yunan sözündən götürülüb və “phrasis” – ifadə, “logos” – təlim, nəzəriyyə sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Frazeologiyanın mahiyyətinin nə olması barədə istər xarici, istərsə də yerli dilçi alimlər fərqli fikirlər səsləndirmişlər.

“Frazeologiya” sözünü bir termin kimi dilçilik aspektində ilk dəfə Şarl Balli işlətməmişdir. Ş. Balli dilçilik tarixində ilk dəfə olaraq frazeologiyayı leksikologiyanın müstəqil şöbəsi kimi müəyyənləşdirmiş, eyni zamanda frazeologiyayı üslubiyyətin tərkibinə daxil etmişdir. Ş. Balli nitqdə iki növ söz birləşməsi olduğunu müşahidə etmiş, bunlardan sabit birləşmələrin sirri onu xüsusi olaraq maraqlandırmışdır. Ş. Balli bu növ birləşmələri frazeoloji qrup adlandıraraq onları sinxronik planda şərh etməyə çalışmışdır. Ş. Balli frazeoloji vahidlərin əlamətini müəyyənləşdirməkdə birləşmənin həm zahiri, həm də daxili cəhətinə nəzər yetirməyi mühüm şərt hesab edirdi. O, sabit birləşmələri öz əsərində leksik-semantik və üslubi-məna cəhətdən şərh etmişdir. Dilçilik tarixində sabit birləşməyə bu şəkildə yanaşmaq tamamilə yeni idi. Ş. Ballinin nəzəriyyəsi frazeologiyanın inkişafına böyük təsir göstərmişdir. (Qurbanov, 1929:235)

Frazeologizmlər hər bir dilin daxilində sıx işlənmə tezliyinə malikdir. Bunun əsas səbəbi frazeoloji vahidlərin emotiv, ekspressiv, lakonik xarakter daşmasıdır. Bəzən danışan şəxs fikrini dəqiq, qısa, yığcam, aydın ifadə etmək üçün adi tək-tək sözlərdən deyil, məhz sabit söz birləşmələrindən istifadə edir. Lakin ünsiyyət prosesində iştirak edən şəxslərin hər ikisi, yəni həm danışan, həm də dinləyən bu frazeoloji birləşmələrdən xəbərdar olmalıdırlar ki, ünsiyyət prosesi axarlı şəkildə davam etsin, əks təqdirdə anlaşılmaqlıq baş verir.

Dünyanın mənzərəsi insan və onu əhatə edən dünya haqqında məlumatların emalının nəticəsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın mənzərəsi özündə təkcə predmetləri, prosesləri deyil, eyni zamanda insanın həmin predmetlərə və proseslərə olan münasibətini əks etdirir. Beləliklə, dünyanın mənzərəsi həmişə əks olunan subyektin və hətta onun xarakterinin tarixi inkişafı, sosial statusu ilə müəyyən edilir. Frazeoloji vahidlər insanın dünyanı mənimsəmə vasitəsi kimi fəaliyyət göstərir, onun tərkibində insanın hisləri, emosiyaları, əhval-ruhiyyəsi, dəyərləri cəlb olunur, saxlanılır və yenidən yaradılır. (Веренич, 2012:51-53)

Sırf Azərbaycan xalqının dünyagörüşü ilə bağlı frazeologizm olan Mir Mövsüm ağanın cəddi haqqı frazeologizminin digər dillərdə kalka üsulu ilə edilmiş tərcümələrinə rast gələ bilirik: ingilis dilində *cross my heart and hope to die, I swear it*; və s. Mir Mövsüm ağa sehirlə qüvvələrinin olduğuna inanılan bir seyid olmuşdur. Bakı sakinləri onun qeyri-adi gücə malik olduğunu hesab edirdilər, belə ki, onlar belə bir fikir irəli sürürdülər ki, o, əlini xəstə bir şəxsin başına çəkirdisə, həmin şəxs şəfa tapıb sağalardı. Hal-hazırda onun adına tikilmiş ziyarətqah gündə yüzlərlə, minlərlə insan tərəfindən ziyarət edilir.

İngiltərədə ingilisdilli xalqlara xas olan dünyagörüşü ilə əlaqədar təmtəraqlı şəkildə qeyd edilən “Halloween” bayramı ilə əlaqədar bir sıra ifadələr meydana gəlmişdir. “Halloween” sözü “All Hallows’ Eve”, yəni “müqəddəslər günü ərəfəsi” və ya “All Saints’ Day” – “bütün müqəddəslər günü” sözlərindən törəmədir. Balqabaq “Cadugərlər bayramı”nın əsas rəmzidir. Onun içini oyaraq içərisinə şam yerləşdirilir, bununla da bayram iştirakçıları ruh və şeytana bənzəyən surətlər yaradırlar. “Halloween”lə bağlı meydana gələn idiomlar, adətən, qanla, ruhla, ölümlə və s. əlaqəli olur. Onlardan bəzilərinə nəzər salaq:

night owl – gecə quşu, gecə gec vaxta qədər oyaq olmaq; ifadənin bayquşlara nəzərən insanlara istinad kimi məcazi şəkildə istifadə edilməsi 16-cı əsrdən başlanır. Uilyam Şekspir 1594-cü ildə “The Rape of Lucrece” (“Lukresiya”) poemasında ifadədən istifadə etmişdir:

The dove sleeps fast that this night owl will catch:
Thus treason works ere traitors be espied.
scared stiff – bərk qorxmuş, çox qorxmuş;
death trap – ölüm tələsi;
white as a ghost – meyit kimi ağarmaq, qorxudan rəngi solmaq;
ghost town – ölü yer, tərk edilmiş məkan və s.

Xalqımızın qədimdən gələn ənənəsi olan Novruz bayramı bir sıra rituallarla icra olunur. Belə ki, Novruz bayramına qədər dörd çərşənbə – Su, Od, Yel və Torpaq və ya İləxır çərşənbə təmtəraqla qeyd olunur. Bayram üçün səməni cücərdilir, şəkərbura, paxlava, qoğal kimi şirniyyatlar hazırlanır. İləxır çərşənbənin adətləri xüsusilə seçilir. Qoz-qoz, yumurta döyüştürmək (sığışda), yalax-qoz və s. kimi oyunların sırf bayramla bağlı yarandığı əsaslandırılmışdır. Müasir dövrdə papaqatdı, folklorada isə dəsmaltdı, şalsalladı, ninnigəzmə adlanan, həmçinin qodu-qodu, baca-baca, və s. bayram oyunlarının icrası indi də yerinə yetirilməkdədir. (Mirzəyeva, 2014:31)

Qulaq

fəlinə çıxmaq birləşməsi məhz bununla bağlıdır. Belə ki, insanlar ürəklərində niyyət tutub hər hansı bir evin qapısını pusub ilk deyilən sözü həyəcanla gözləyirlər. Bu zaman evdən xoş söz eşidilsə, insanın ürəyindəki niyyət həyata keçər. Ritualdan qaynaqlanan öngörüş olan ağırlığını tökmək idiomu Novruz bayramında qalanan tonqalın üstündən atlanarkən onun üstünə bütün pislilikləri, ağırlığı töküüb yeni ilə, yeni həyata təmiz, rahat şəkildə başlamağı simvolizə edir: Bayram axşamı qapı pusmaq, iynəlik salıb bəxt sınamaq qızların adəti idi. Oğlanlar isə baca-baca gəzərdilər. Onlar balaca heybələrini götürüb damın üstünə çıxar, iplə bacadan içəri sallayardılar. Adət üzrə ev sahibi heybəyə şirniyyat qoymalı idi. (Şıxlı, 2005)

2. Azərbaycan və ingilis dillərindəki etnoqrafik frazeologizmlərin leksik-semantik və struktur özünəməxsusluqları

Frazeoloji birləşmələr leksik-semantik və struktur xüsusiyyətlərinə görə təsnif olunur. Leksik-semantik təsnifatdan danışarkən antiteza və struktur transformasiya növlərindən bəhs etmək məqsəduyğundur. Antiteza xarakterli frazeologizmlər bir növ antonimlərə əsaslanır. Antiteza üslubi vasitələrdən biri kimi bir cümlənin iki tərəfinin bir-birinə zidd olması ilə izah olunur: In the right church but in the wrong pew; After dinner sit a while, after supper walk a mile; dream of a funeral and you hear of a wedding; Qız evində toydu, oğlan evinin xəbəri yoxdu; özünə umac ova bilmir, başqası üçün əriştə kəsir; adam ölməmiş kəfənini tikmək və s.

Struktur transformasiya formasına aid olan birləşmələr söz birləşməsi şəkildən asanlıqla cümlə formasına və əksinə transformasiya ola bilən birləşmələrdir: Ələpdü mərasimi – Əl öpənlərin çox olsun; Qara bayram etmək – Bayramı qara gəldi və s.

Frazeologizmlərin daha işlək növlərindən biri frazeoreflekslərdir. Frazeoreflekslər hər hansı bir situasiyada, məsələn, sevincli bir xəbər eşitdikdə, bir körpə doğulduqda, kimsə vəfat etdikdə insanın verdiyi reaksiya ilə bağlı işlənən şablon ifadələrdir: Bon appetite!; May all of you live long!; Gözün aydın olsun!; Qoşa qarıyasınız!; Nuş olsun! və s. Frazeorefleksləri ifadə etdiyi emosiyaya görə bir sıra şərti qruplara bölmək mümkündür:

1) toyla bağlı deyilən frazeoreflekslər: Be happy!, Live long!, Allah xoşbəxt eləsin!, Qoşa qarıyasınız!, Bir yastıqda qocalasınız!, Oğullu-qızlı olasınız!;

2) uşağın dünyaya göz açması ilə bağlı yaranan frazeoreflekslər: May your life be long!, Əlində-ovcunda qalsın!, Toyunu görəsiniz!, Allah saxlasın!, Allah qorusun!, Adı ilə böyüsün!, Atalı-analı böyüsün!;

3) insanın vəfatı ilə bağlı istifadə olunan frazeoreflekslər: Rest in peace!, Allah rəhmət eləsin!, Məkanı cənnət olsun!, Qəbri nurla dolsun!, Allah səbr versin!;

4) digər səbəblərdən, xoş və ya bəd hadisələrdən meydana çıxan frazeoreflekslər: God bless you!, Bon appetite!, Thanks God!, God forbid!, Allaha şükür!, Allah eləməsin!, Allah kömək olsun!, Allah iraq eləsin!, Nuş olsun!, Həmişə təmizlikdə!, Sağlam ol!, Gözün aydın olsun! və s.

Frazeologizmlərin təsnifatından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, onları müəyyən əlamətlərə görə qruplaşdırmaq mümkündür. Frazeologizmlər iki və daha artıq sözün birləşməsindən yarandığı üçün onlara cümlə və söz birləşməsi şəklində rast gəlinir. Nümunələri nəzərdən keçirməzdən əvvəl bildirmək yerinə düşər ki, cümlə söz birləşməsindən fərqli olaraq özündə daha bitkin fikir ifadə edir, xüsusi intonasiyaya malik olur.

Azərbaycan dilində cümlə

şəklində olan frazeologizmlər:

Halvasını çalıb.

Minnətli plovdan minnətsiz pendir-çörək yaxşıdır.

Adamın öz yavan çörəyi özgənin plovundan yaxşıdır.

Abbasını bəyənməyən beş sahi çıxardar.

Bəy verən atın dişinə baxmazlar.

Qulağının dibindən halva iyi gəlir və s.

İngilis dilində cümlə formasında mövcud olan frazeoloji vahidlərə aşağıdakıları misal gətirmək olar:

Be like a spare prick at a wedding.

Tie the knot.

It's raining cats and dogs.

Mind your P's and Q's.

Don't throw the baby out with the bath .

Carry coals to Newcastle və s.

Cümlə formasında olan frazeoloji birləşmələr 1) intonasiyaya və 2) quruluşuna görə təsnif edilə bilər. Bildiyimiz kimi, cümlələr intonasiyaya görə 4 yerə – nəqli, sual, nida və əmr cümlələrinə bölünür.

Qeyd etmək lazımdır ki, istər ingilis, istərsə də Azərbaycan dilində məhz söz birləşməsi şəklində olan frazeoloji vahidlər çoxluq təşkil edir: toydan sonra nağara, papağını qoltuğuna vermək, başını bağlamaq, gününü göy əskiyə bükmək, vayına oturmaq, aş daşandan sonra çömçə axtarmaq, from the cradle to the grave, cold turkey, cold shoulder, scared stiff, something blue və s.

Söz birləşməsi şəklində mövcud olan frazeoloji vahidlər onları təşkil edən sözlərin məxsus olduğu nitq hissələrinə görə təsnif edilir. Bu zaman daha çox feili və ismi frazeoloji birləşmələr haqqında danışmaq xüsusilə yerinə düşər. Məlumdur ki, söz birləşmələri əsas və asılı tərəflərdən ibarət olur. Feili söz birləşmələri əsas tərəfi feildən ibarət olan birləşmələrdir. Dilimizdə mövcud olan feili birləşmələrə aşağıdakıları misal göstərmək olar: ayağını kəndirləmək; əl-ayağını bağlamaq; bəlgə qoymaq; beşik bağlamaq; quymaq çalmaq və s.

İngilis dilində feili söz birləşmələrinə isə aşağıdakılar nümunə ola bilər: bring home the bacon; to wear your heart on your sleeves; to whip the offending Adam; to cut off with the shilling və s. Azərbaycan dilində ismi frazeologizmlərə aşağıdakılar misal ola bilər, bu cür söz birləşmələri, adından da görüldüyü kimi, əsas komponentinin isimlə ifadə olunması ilə səciyyəlidir:

plov mərasimi; elçi daşı; kiçik toy; hal anası; bəxt güzgüsü; kirvə aşı və s.

İngilis dilində isə honeymoon period; cold turkey; as pleased as Punch; forbidden fruit; hen party və s. nümunə ola bilər.

Frazeoloji

birləşmələr bir sıra qruplara bölünür. Geniş yayılan bölgü frazeologizmlərin sinonimlik xüsusiyyətinə görə bölünməsidir. Bildiyimiz kimi sinonimlik dilçilikdə mühüm yer tutan məsələlərdən biridir. Sinonimləri, adətən, yazılışı və deyilişi fərqlənən, lakin yaxın və ya eyni mənalı sözlər kimi başa düşürlər. Dilçilikdə bu tərifə fərqli yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, bəzi alimlər dildə eyni mənalı iki dil vahidinin yaşamasının qeyri-mümkün olduğu fikrini irəli sürürlər. Onlar hesab edirlər ki, dildə bir anlayışı ifadə edən iki və ya daha artıq sözün mövcud olması onlardan yalnız birinin sağ qalmasına səbəb olacaq, yəni digər sözlər ya köhnəlmiş sözlərin cərgəsinə aid ediləcək, ya da yeni məna kəsb edərək fərqli sözə çevriləcəkdir. Sinonimlik frazeoloji vahidlər içərisində də mövcuddur. Frazeoloji sinonimlər fərqli xarici görünüşə, oxşar daxili aləmə, yəni mənaya malikdirlər. İstər Azərbaycan dilində, istərsə də ingilis dilində sabit söz birləşmələri arasında sinonimliyin varlığını nümunələrlə əyaniləşdirə bilərik:

hot potato – the question of the hour
 wear the trousers – be in the driver's seat
 hen party – hen night
 silver spoon – lucky star
 tie the knot – get hitched
 ayağını kəndirləmək – əl-ayağını bağlamaq
 nişanlanmaq – adaqlanmaq
 beşiklətmə – göbəkkəsmə
 ayaqaçdı – kürəkən görümcəyi
 başlıq pulu – süd pulu və b.

Frazeoloji birləşmələr arasında sinonimlik kimi antonimlik də mövcuddur. Antonimlər mənaca bir-birinə əks, yazılış və deyilişə fərqli olan dil vahidləridir. Başqa sözlə, mənaca bir-birinə əks olan frazeoloji birləşmələr antonim frazeologizmlər adlanır:

kəfəni yırtmaq – ölüm şərbətini içmək
 boynuna uşaq düşüb – gəlin çilləyə düşüb
 gəlin köçmək – evdə qalıb un çuvalına tay olmaq
 honeymoon period – the honeymoon is over və s.

Dilçilikdə elə frazeologizmlər vardır ki, müəyyən bir kontekstdə onların müxtəlif mənaları ortaya çıxır, başqa sözlə, birdən çox mənası mövcuddur. Bu frazeologizmlər çoxmənalı frazeoloji birləşmələr adlanır:

talk turkey: a) işgüzar söhbət aparmaq; b) birbaşa demək (heç nədən çəkinməyərək) (Məmmədzadə, 2008) xoruzu qoltuğuna vermək: a) uduzdurmaq; b) işdən çıxarmaq və s.

Dilçilikdə və gündəlik ünsiyyət prosesində istifadə edilən elə frazeologizmlər vardır ki, onlar arxaikləşmişdir, lakin bəzi bölgələrdə yaşayan insanlar tərəfindən hələ də istifadə olunur. Bu cür frazeoloji vahidlər arxaikləşmiş frazeologizmlərdir. Məsələn, kirvəgördü etmək – Azərbaycanın Şəki, Şirvan, Qarabağ, Gəncə, Qazax, və b. qərb bölgələrində sünnət adəti ilə əlaqədar “kirvəlik” institutu olmuşdur. Keçmişdə “kirvəlik” institutu Azərbaycanın Xəzərsahili qərb bölgələrində geniş yayılmamışdı. Cənubi Azərbaycanda isə belə bir ailə ənənəsi olmamışdı. “Kirvə” sünnət vaxtı oğlanı “tutan” adama deyilirdi. Kirvə uşağı qucağında oturdub tuturdu ki, sünnət zamanı uşaq əl-ayağını tərپətməsin. Dəllək bir anda uşağı sünnət edir, sonra isə qan axmasının qarşısını almaq üçün kəsilmiş yerə ələnmiş kül səpirdi. Kirvənin seçilməsinə xüsusi fikir verilirdi. O, ailəyə münasib adamlardan, dostlardan seçilirdi. Sünnətdən bir neçə gün əvvəl uşağın ata-anası qiymətli hədiyyələrlə “kirvəgördüyə” gedərdilər. (Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007) Digər bir misal hal anası frazeoloji birləşməsidir. Doğuş zamanı zahının yanında mamaça qadın və ya başqa bir qadın mütləq növbə çəkməli idi. Zahının ağzına saqqız və ya başqa yeməli şeylər verirdilər ki, yatmasın. Xalq inamına görə zahı yatsa, “hal anası” onun ürək və ciyərini çıxarıb apara bilərdi.

(Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007)

Komponentlərinin sayına görə

frazeoloji vahidlər aşağıdakı kimi təsnif olunur:

1) İki komponentli frazeologizmlər bütün dillərdə geniş yayılmış frazeologizm növüdür. Məsələn, ingilis dilində witching hour, shotgun wedding, christening day, stag party, a new broom, a dead letter, forbidden fruit bu qəbildəndir. Azərbaycan dilində: diş hədiyyi, kirvə aş, “hə” almaq, beşik bağlamaq, ağsaqqal plov və s.

2) Üç komponentdən ibarət sabit söz birləşmələri də kifayət qədər geniş yayılmışdır: Məryəm hasarı çəkmək, xəstənin aynası açıqdır, toyunda qar yağacaq, worship the golden calf və s.

3) Üçdən çox sözün birləşməsindən əmələ gələn frazeoloji birləşmələr: as busy as a cranberry merchant, simper like a bride on her wedding day, make hamburger out of something, adamın ölümü, molla'nın bayramı, qız evində toydu, oğlan evinin xəbəri yoxdu, qırağına bax bezini al, anasına bax qızını al və s.

3. “Şaquli kontekst” anlayışı haqqında

“Şaquli kontekst” müəyyən fon biliklərin başa düşülməsi üçün zəruri olan tarixi-filoloji xarakterli informasiyadır. “Şaquli kontekst”in yerinə yetirilmə vasitələrindən asılı olaraq onun tarixi-filoloji (sitatlar, allüziyalar, idiomlar) və tarixi-sosial (realiyaların müxtəlif növləri, toponimlər) xarakterli formaları vardır. (Ахманова, Гюббенет, 1977:6) Bu təsnifat olduqca müvafiqdir, çünki şaquli kontekstin hər iki növü bir-biri ilə üst-üstə düşür, başqa sözlə, onlar bir-birlərini yazılı və şifahi formalarda tamamlayır. Əlavə olaraq, İ.V. Gyubenet filoloji və tarixi-sosial şaquli kontekstdən başqa onun yaş, mənşə, təhsil, ədəbi əsərlərin qəhrəmanlarının sosial statusları kimi parametrlərə malik olan sosial-psixoloji növünü də qeyd edir. (Гюббенет, 2010:15)

L.V. Polubiçenko öz araşdırmalarında bu təsnifatı daha da genişləndirərək filoloji şaquli kontekstin sintaqmatik və assosiativ növlərini ayırd edir. Sintaqmatik şaquli kontekst şifahi incəsənət yaradıcılığına aid bütün orijinal əsərlərin oxşarlıq və fərqlərinə nəzər salınması və meydana çıxarılmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda assosiativ şaquli kontekst birbaşa olaraq bədii əsərdə sitat və allüziyaların fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqəlidir.

“Kontekst” termini çoxmənalı termdir, belə ki, bir sıra terminoloji lüğətlərdə o, dəyişməz olaraq mövcuddur. Bu lüğətlərdən birində, O.S. Axmanovanın “Dilçilik terminlərinin lüğəti”ndə “kontekst” anlayışı belə müəyyən olunur: 1. Mövcud dil vahidinin linqvistik əhatəsi, şərt, nitqdə mövcud elementin istifadə xüsusiyyəti. Nitq konteksti. 2. Yazılı nitqin tərkibinə daxil olan söz və ya ifadənin mənasını müəyyənləşdirməyə icazə verən məna əlaqəsinin bir hissəsi. (Кунин, 1984) Hər hansı bir müəllif tərəfindən yazılmış mətnin hərtərəfli dərk olunması mətnin elementlərinin və komponentlərinin dərinə təhlil edilib müqayisə olunmasını nəzərdə tutur. Buna görə də mətnin daxilində bir dil işarəsinin digəri ilə əvəzlənməsi kontekstdən kənar baş verə bilməz. (Nekriach, Dovganchyna, 2014: 289). Kontekst oxucu tərəfindən anlaşılan olduğu təqdirdə və birmənalı qarşılandıqda üfüqi kontekstdən danışmaq lazımdır. Lakin anlama heç bir dəqiq fon biliyi olmadan problematik xarakter daşıyarsa, o zaman kontekst şaquli olur. (Гюббенет, 2010:7) Şaquli kontekst özündə tarixi-filoloji xarakterli məlumat ehtiva edir. Bu məlumatın qavranılması və şərh oxucudan fon biliyi tələb edir. Oxucu və müəllifin fon bilikləri nə qədər kəşşə, oxucu tərəfindən bu və ya digər əsərin şərh bir o qədər adekvat və tam olur. “Şaquli kontekst” məsələsi O.S. Axmanova, İ.V. Gyubenet, L.A. Maşkova, L.V. Polubiçenko ilə yanaşı, V.V. Vinqradov, İ.M. Kloçkova və digər tədqiqatçıların tədqiqat əsərlərində işlənmişdir. Bu elmi araşdırmalarda sübut olunmuşdur ki, “şaquli kontekst” anlayışı filoloji anlayışdır və tarixi-filoloji informasiya ilə bağlı tədqiqatla əlaqəlidir. “Şaquli kontekst” anlayışı ilə biz verilən mətnlə məntdən kənar məkan arasında assosiativ semantik əlaqələrin yaradılmasını başa düşürük.

4. Tarixi-sosial xarakterli “şaqli kontekst”ə əsaslanan ifadələrin leksik-semantik özünəməxsusluqları

“Şaqli kontekst” frazeoloji birləşmələrin necə, hansı şəraitdə meydana gəlməsi, onun hansı kontekstdə işlədilməsi ilə sıx şəkildə əlaqəlidir və frazeologizmlərin müəyyən əlamətlərə, digər sözlə, hansı frazeosemantik sahələrə görə bölünməsinə, təsnifatını nəzərdə tutur.

Frazeosemantik sahə məqsədə uyğun olaraq bir neçə yerə bölünə bilər. Məqalənin mahiyyəti ilə əlaqədar ilk növbədə xalqın düşüncəsində mühüm yer tutan “öngörüş”, öncədən verilən proqnozdan yaranan bir sıra frazeologizmlər işlədilməkdədir. Belə frazeoloji birləşmələrdən biri xəstənin aynası açıqdır/tutqundur ifadəsidir. Burada istifadə olunan “ayna” sözü “güzgü” mənasında yox, “əhval-ruhiyyə” mənasında işlədilmişdir.

Öngörüşlə bağlı digər ifadə ayaqaçdı mərasimi və ya kürəkən görümcəyi adlanır. Belə ki, toydan qırx gün sonrayadək gəlin heç yerə getməzdi, yalnız qırx gün keçdikdən sonra o, qonaqlıqlarda iştirak edə, valideynlərini görməyə gedə bilərdi. Buna el arasında “ayaqaçdı” deyilir. Bu zaman bəyin qaynana-qaynatası ona müəyyən hədiyyələr bağışlayırdı ki, buna da “kürəkən görümcəyi” deyilirdi.

Öncədən verilən proqnozla bağlı işlənən digər bir ifadə qırağına bax, bezini al, anasına bax, qızını al frazeologizmidir. Bu ifadənin məgzi qızın zahiri görünüşə görə anasına bənzəməsi ilə bağlı deyil, onun daxili aləminin, mənəviyyatının anası ilə müqayisə olunmasıdır. Bu frazeosemantik sahədən olan digər frazeologizm qızını döyməyən dizini döyər birləşməsidir. Etnoqrafik frazeologizmlərin bir qolu olan “ritual-mərasim” frazeosemantik sahəsinə toy, yas, uşaqla bağlı müxtəlif mərasimlər daxildir. Azərbaycan xalqına xas dünyanın dil mənzərəsinin formalaşmasında adət-ənənələrdən doğan qəlib anlayışlar müstəsna rol oynadığından şübhəsiz ki, Oğlan evi alınca, qız evi ölüncə, Oğlan adamı – sındırar badamı, qız adamı – sındırar adamı, Qız qapısı, şah qapısı // Qız qapısı, şah qapısı, mini gələ, biri razı gedər kimi ifadələr fərqli mədəniyyətli və deməli, fərqli dünya modeli xalqlar üçün anlaşılınmaz. Halbuki Azərbaycan xalqının adət-ənənələrinin diktə etdiyi məlum davranış modelinə görə, qız evi elçilərə birinci dəfədən “hə” deməməli, oğlan evini imkan verildiyi qədər get-gələ salmalı idi. Birinci dəfədən oğlan evinə “hə” deyilməsi qız övladının “ucuz tutulması”, qız evinin özünə dəyər verməməsi kimi qiymətləndirilə bilərdi. (Əliyeva, 2017)

Müasir dövrdə xalqımızın toy adətlərinin başında bəyənmə durur. Belə ki, qız və oğlan bir-birilərini müəyyən vasitələrlə görüb bəyənirlər. Bəyənmədən sonrakı mərhələni “ağızbildi” mərhələsi təşkil edir. Bu mərhələ ilə bağlı ağızbildi etmək etnoqrafik frazeologizmini misal göstərmək olar. Bu mərhələdə oğlan evinin qadınları, iki və ya üç nəfər bəzən əvvəlcədən xəbər göndərüb, bəzən də xəbərsiz olaraq qız anası ilə qeyri-rəsmi görüşə gəlir. (Vəzir, 2019:53) “Sözaldı” mərhələsi başqa adla elçilik mərhələsinə uyğun gəlir. Elçiliklə bağlı yaranan elçi daşına oturmaq frazeologizmi xüsusi maraq doğurur: “Ya gərək hamılıqla yığışaq, gedək oturaq İsrafilin elçi daşının üstündə, çıxmaq çənə-boğaza, ya da gərək bir kişi oğlu tapıla ki, götürüb o daşı vura İsrafilin başına! (“Bəyin oğurlanması” filmi, 1985).

Toy mərasiminin növbəti mərhələsi qız ailəsinin razılığa gəlməsi nəticəsində baş tutan “hə mərasimi”dir. Hə almaq frazeologizmi məhz bu mərasimdən qaynaqlanmışdır. Birləşmənin sinonimi bəlgə qoymaq frazeologizmidir. Oğlanın anası gəlinini çağırub barmağına nişan üzüyü taxar, başına ipək örpək salardı. Bu, Azərbaycanın bir çox bölgələrində “bəlgə”, bəzi bölgələrində isə “xatircəmlik” adlanırdı. (Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007) “Nişan” mərhələsi “hə” dən sonrakı mərhələni əhatə edir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında nişan aparmaq və şirni içmək mərasimi “kiçik dügün” adlandırılmışdır. Dastanda deyilir: “yalançı oğlu yalınçıq qızı alır oldu, kiçik düyünü elədi, ulu düyünə vədə qoydu.” (“Kitabi -Dədə Qorqud” dastanı) Nişandan sonra qız toyu olur. Qız evində təşkil olunan toy şənliklərindən biri “paltarkəsdi” adlanırdı ki, bununla bağlı paltarkəsdi etmək və ya parçakəsdi etmək frazeologizmləri yaranmışdır. Şirvan bölgəsində ona həm də “bazarlıq”

deyilirdi. “Paltarkəsdi” günü çalğıcıların iştirakı ilə oğlan evindən başlayaraq çalib-oyunayırdılar. Günorta üstü gəlin üçün alınmış pal-paltarı sandığa, şirni-xuşkəbər və ərzaq məhsullarını isə zənbillərə yığıb musiqi sədaları altında qız evinə aparırdılar. Qız toyu ilə böyük toy – oğlan toyu arasındakı mərhələ “ətdöydü/danakəsdi axşamı” adlanır. Ciyər axşamı etmək birləşməsi də elə məhz bu mərasimlərlə bağlıdır. Toya bir neçə gün qalmış oğlan evində çörək və yaxud yuxa bişirib tədarük görər, ətlik heyvanlar isə toydan bir gün əvvəl kəsilirdi. Həmin axşam yaxın qohumlar və qonşular bəy oğlanın evinə məsləhətə yığışardılar. Bu vaxt sabahkı toy üçün heyvanlar kəsilər və ət tədarük edilirdi. Bu ənənə Şirvan bölgəsində “danakəsdi” adlanırdı. Qadınlar isə öz aralarında ona “ətdöydü” deyirdilər. “Danakəsdi” zamanı kəsilmiş heyvanların içalatından qovurma hazırlayıb gələn qonaqlara axşam yeməyi verirdilər. (Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007)

Bu mərhələdə qız evində xınayaxdı mərasimi baş tutur. Xınayaxdı etmək frazeoloji birləşməsi qız evində təşkil olunmuş və qız və oğlan evindən olan xanımların iştirakı ilə baş tutan məclisə şamil edilir. Bu zaman bütün xanımlar əylənir, başda gəlin olmaqla bütün qadınların əllərinə xına yaxılır. Gəlinin əlinə xınanı, adətən, başıbütöv və xoşbəxt gəlin yaxır. Ciyər axşamı və xınayaxdı mərasimindən sonra artıq böyük toy və ya oğlan toyu baş tutur. Toy günü yağış və ya qar yağdıqda, hava tutqun olduqda gəlin qazan dibi yeyib, qazan dibi yeyənin toyunda qar yağar, qazan dibi yemək kimi frazeoloji birləşmələr işlədilir. Toy Azərbaycanın bütün bölgələrində qara zurna ilə başlayırdı. Zurnaçılar toyxanaya gələnə kimi hündür bir yerə çıxıb çalmaqla toyun başladığını xəbər verirdilər. (Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007)

Müasir dövrdə şəhər yerində də, adətən, bəy və onun qohumlarının gəlini aparmağa gəlməsini bildirmək üçün zurna-balaban çalınır. Gəlini ata evindən çıxaranda bəylə birlikdə “Quran”ın altından keçirirlər. Bu zaman adətə görə, oğlan evindən bir şəxs qızın anasına müəyyən məbləğ pul verir ki, buna süd pulu və ya başlıq pulu deyilir. Toyla bağlı dilimizdə kifayət qədər frazeoloji birləşmə mövcuddur: qız evində toydur, oğlan evinin xəbəri yoxdur; quymaq bişirmək; ayağını kəndirləmək və s. Kəbin keçmişdə adətən, nişan-şirni mərasimində kəsilirdi. Bəzən isə kəbinkəsmə mərasimində oğlan və qızın vəkilləri (adətən, ataları, əmiləri, dayıları və ya qardaşları) iştirak edərdilər. Hal-hazırda isə kəbin bəzən oğlan toyundan əvvəl, bəzən isə böyük toy mərasimində kəsilir. Bununla bağlı kəbin kəsdi etmək birləşməsi meydana çıxmışdır. Kəbin, adətən, məsciddə kəsilirdi. Toydan sonrakı 3-cü gün “üzə çıxdı” mərasimi olur. Hal-hazırda bu mərasimlə yanaşı, bəzən bir həftənin tamamında “həftəhamamı” mərasimi təşkil olunur. Bununla əlaqədar həftəhamamı etmək, həftəhamamı keçirmək kimi frazeologizmlər işlənir. Bu zaman gəlinə müxtəlif qiymətli hədiyyələr verilir. İngilislərdə də azərbaycanlılar kimi üzük taxıb nişanlanmaq adəti mövcuddur. Nişanlanma ilə bağlı bir sıra idiomlar yaranmışdır. Bunlara engagement party və ya betrothal ceremony frazeologizmləri misal ola bilər.

İngilis xalqı toydan əvvəl subaylıqla vidalaşmaq üçün müəyyən tədbirlər təşkil edirlər. Bu adətlə bağlı stag party, hen party və bachelor party idiomları yaranmışdır. Stag party cavan kişilərin təşkil etdiyi mərasimə şamil edilir. Hal-hazırda bu mərasim toydan bir gün əvvəl də, bir həftə əvvəl də baş tuta bilər: A man's guide to marriage: the stag do.

Kişilərin mərasimi olan “stag party”dən fərqli olaraq “hen party” yalnız qadınlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu, xalqımızın ənənəsində “xınayaxdı” mərasiminə uyğun gəlir. Birləşmədəki “hen” sözü əslində “henna”nın qısaldılmış versiyasıdır: Women notice something VERY strange about their hen party photos taken just SECONDS apart

5. Tarixi-filoloji xarakterli “şaqli kontekst”ə əsaslanan ifadələrin leksik-semantik özünəməxsusluqları

Tarixi-filoloji “şaqli kontekst” müəllifin mətni ilə mətndəki hər hansı bir obrazın və ya epizodun götürüldüyü mənbə arasındakı birbaşa qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanır; bu obrazla birlikdə yeni yaradılmış mətndə əsas mənbədən götürülmüş təfərrüatlar və detallar, həmçinin bir sıra assosiasiyalar da meydana çıxır. “Şaqli kontekst” məşhur və eyni zamanda fərddir. Müəllifin yaradıcı axtarışlarına əsaslanaraq “şaqli kontekst”in müəllif tərəfindən seçilən xüsusi ifadə vasitələri olduğuna görə şaqli kontekstin reallaşmasının subyektiv, psixoloji təbiəti vardır. “Şaqli kontekst”in mənəvi təbiəti onun ifadə vasitələrinin təhlili nəticəsində aşkar olur. Tarixi-filoloji “şaqli kontekst” milli və xarici ədəbiyyatın mətni ola bilən proto-mətnlərlə, mifologiya və folklorla və sitatlarla əlaqəlidir. Tarixi-filoloji şaqli kontekstin ifadə vasitələri sitatlar, allüziyalar və idiomlardır.

Tarixi-filoloji informasiyanın cəmi, yekunu kimi şaqli kontekst müxtəlif növlərdə ola bilər. Hər şeydən əvvəl, kommunikativ aspektdə “şaqli kontekst” müəllifin və ya obrazın dünyanı dərk etməsi ilə əlaqəli konseptual informasiya kimi başa düşülür. Semantik aspektdə “şaqli kontekst” vaxtın, məkanın, narrativin coğrafi və ya milli xüsusiyyətlərinin, obrazın və müəllifin sosial statusunun göstəricisi inikası kimi meydana çıxır. Şaqli kontekst pragmatik aspektdə emosiyalar, dəyərlər və obrazın hislərinin gərginliyi haqqında informasiyanı özündə ehtiva edir.

Məna və hissiyyatın əlaqəsi tərcüməçinin mətni üçün mübahisəli məsələ kimi görünür. Tərcüməçi üçün orijinal mətndə ifadə olunan fikirlərin hədəf dildə adekvat mənalarnı tapmaq olduqca mürəkkəbdir.

Tarixi-filoloji “şaqli kontekst” özünü Qurandan, Bibliyadan və bədii əsərlərdən götürülən frazeologizmlərdə göstərir. Digər millətlərə, xalqlara aid həyat tərzləri, məşğuliyyətləri, adət-ənənə və inanclarını özündə əks etdirən tarixi-filoloji xarakterli “şaqli kontekst”ə məxsus nümunə to be in the seventh heaven frazeologizmidir. Frazeoloji vahidin dilimizə tərcüməsi “göyün yeddinci qatında olmaq (xoşbəxtlikdən, sevincdən)” kimidir. A.V. Kunin bundan başqa frazeologizmin “keyf-səfa içində olmaq”, “həyəcan içində olmaq” kimi tərcümələrini də qeyd etmişdir. İrland əsilli tanınmış ingilis yazıçı Ayris Mördok yuxarıda qeyd edilən frazeologizmi özünün “Mələklər zamanı” (“The time of the Angels”) əsərində istifadə etmişdi:

This I should have thought rather grim news seems to have raised you to a seventh heaven of delight. I wonder why.

A.V. Kunin frazeologizmin bu tərcümələrini İslam ehkamlarına söykənərək etmişdir. Digər mənbələr isə frazeologizmin bu cür tərcümələrində “Təlmud” təliminin böyük rol oynadığını qeyd etmişlər. Lakin həqiqətən də İslam dininin müqəddəs kitabı olan “Qurani-Kərim”in 53-cü surəsi olan ən-Nəcm surəsində yazılmışdır: “And olsun ki, (Mühəmməd əleyhissəlam Cəbraili öz həqiqi surətində) başqa bir dəfə də (merac vaxtı) görmüşdü; (Yeddinci göydəki) Sidrətül-müntəhanın yanında”. Yüksək aləmlərin ən yuxarı qatı “yeddi qatlı” səmanın “yeddiinci qatı”dır. “Yeddinci qat”dan da yüksəkdə məhz Tanrının dərgahı vardır. (Трыбецкой)

Bibliyadan olan frazeologizmlər çoxluq təşkil edir. Bunlardan biri Adam’s ale idiomudur. Adəm “Qurani-Kərim”də və Bibliyada ilk insandır. İfadə əslində Adəm üçün əlverişli olan qatqızsız içkiyə – suya işarə edir. Su Adəmlə Həvvanın cənnət bağçasında içdikləri yeganə içki idi. Bununla da, ifadənin tarixi-filoloji xarakterə əsaslanan “şaqli kontekst”ini şərh etmiş olduq. “Forbidden fruit” idiomu Bibliyadan yaranan və Adəmlə Həvvaya aid olan frazeoloji birləşmələrdəndir. Rəvayətə görə, Allah (c.c.) Adəmlə Həvvaya cənnətdə olan bilik ağacının meyvəsini yeməyi qadağan etmişdi. Lakin onlar nəfslərinin qurbanı olmuş, bu meyvəni yemişdilər. Məhz buna görə də onlar cənnətdən yer üzünə Allah (c.c.) tərəfindən sürgün edilmişdilər. Bu hadisə müqəddəs kitabımız olan “Qurani-Kərim”də də mövcuddur. Azərbaycan dilində işlək olan buğda yeyib cənnətdən çıxıb frazeoloji

birləşməsi birbaşa olaraq yuxarıda qeyd olunanla bağlıdır və mənası “bir kəsin özü haqqında yüksək fikirdə olması”dır. “Quran”dan götürülmüş digər birləşmə salavat çevirmək və ya salavat gətirmək ifadəsidir: “Doğrudan da, Allah (c.c) və Onun mələkləri Peyğəmbərə xeyir-dua verirlər. Ey iman gətirənlər! Siz də ona xeyir-dua verib kamil ədəb-ərkanla salamlayın.” (əl-Əhzəb, 56) Allah (c.c.) salavat gətirməyi “Qurani – Kərim”in bir sıra ayələrində buyurmuşdur: “Kim səhər on dəfə, axşam da on dəfə mənə salavat gətirsə, (Allahummə sallı va səllim ələ nə-biyyinə Muhəmməd) “Allahım! Peyğəmbərimiz Muhəmmədə salavat və salam yetir!), Qiyamət günü şəfaətım ona çatar.” (Sahihu-t-Tərgib və-t-Tər-hib, 1/273); Bir gün Allah Elçisi (salləllahu aleyhi və səlləm) sevinərək yanımıza gəldi. Biz dedik: “Biz sənin üzündə sevinc görürük”. O buyurdu: “Həqiqətən, mələk yanıma gəlib dedi: “Ey Muhəmməd! Rəbbin buyurur: “Sənə bir salavat göndərənlə Mənim on sala-vat göndərəcəyim və sənə bir salam göndərənlə də Mənim on salam göndərəcəyim səni məmnun edərmimi?!” (ən-Nəsəi, 1266)...

Bəzi frazeoloji birləşmələr vardır ki, onlar bədii əsərlərdən götürülmüşdür, başqa sözlə desək, ilk dəfə bədii əsərdə istifadə olunmuş, daha sonra gündəlik ünsiyyət prosesində işlədilməyə başlanmışdır. Buna Uilyam Şekspirin əsərlərində daha çox rast gəlinir: send him packing (Henry IV) – kimisə gülünc şəkildə göndərmək, lie low (Much Ado About Nothing) – diqqətdən kənara qoymaq, and one fell swoop (Macbeth) – qəfildən.

Dilimizdə elə frazeologizmlər vardır ki, kinolardan götürülmüş, mənası məcaziləşmiş və sabit söz birləşməsinə çevrilmişdir. Məsələn, “Əhməd hardadır?” filmində istifadə olunan oğlumu axtarırdım, dostumu tapdım ifadəsi bugünkü gündə lazımı situasiyalarda olduqca işləkdir.

“Kitabi – Dədə Qorqud” dastanından olan frazeologizmlər də tarixi-filoloji xarakterli frazeologizmlərə misaldır. Ana südü, dağ çiçəyi ifadəsi belə ifadələrdəndir. “Dirsə xan oğlu Buğac boyu”nda hiylə nəticəsində tələyə düşən Dirsə xan oğlunun onu öldürmək ehtimalına aldanaraq oğlunu vurur. Bu zaman Xızır gəlib Buğaca deyir ki, sənin dərmanın ana südü, dağ çiçəyidir. Dastanda rast gəlinən Dədə Qorqud umanına, usanına aş yedirdim ifadəsi gastronomik xarakterli etnoqrafik frazeologizmdir. Burada aş sözü əslində plov mənasında yox ümumi anlayış kimi yemək mənasında işlədilmişdir.

Nəticə

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, etnoqrafik xarakterli frazeoloji birləşmələr ingilis dilinə nisbətə ana dilimiz olan Azərbaycan dilində daha geniş surətdə araşdırılmışdır. İngilis dilindəki etnoqrafik komponentli frazeologizmlər isə ingilis tədqiqatçıları tərəfindən, demək olar ki, işlənməmiş surətdə qalmaqdadır. O, daha çox rus dilçiləri tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Digər tərəfdən “kontekst” anlayışı ilə frazeologizm termini bir-birindən tamamilə fərqli anlayışlar kimi görünənlər də, onların əlaqəli iki termin olması meydana çıxır. Kontekst hər hansı bir mətnin oxucu tərəfindən ətraflı şəkildə başa düşülməsinə şərait yaradan əhəmiyyətli məsələdir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan etnoqrafiyası, Üç cildə, II cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 384 s.

Əliyeva K.R. Azərbaycan dilində gender münasibətlərini əks etdirən frazeoloji vahidlər, Bakı, 2017, 28 s.

Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik, I hissə, Bakı: Maarif, 1929, 568 s.

Məmmədzadə K. İngiliscə-azərbaycanca-rusca frazeoloji lüğət, Bakı: Qafqaz Universiteti Nəşri, 2008.

Mirzəyeva N.Ə. Azərbaycan folklorunun dilində terminoloji səciyyəli etnoqrafik leksika, Bakı, 2014, 31.s

Şıxlı İ. Seçilmiş əsərləri//Dəli Kür, Bakı: Şərq - Qərb, 2005, 400s.

Vəzir M. Azərbaycan adət - ənənələrində gender rolları, Bakı, 2009, 239 s.

“Bəyin oğurlanması” filmi, 1985

“Kitabi -Dədə Qorqud” dastanı

Ахманова О.С., Гюббенет И. В. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема // Вопросы языкознания, №3, 1977. — С. 47-54.

Вежбицкая А. Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах // THESIS, 1993, вып. 3. - С.185-206.

Веренич Т.М. Черты национального характера во фразеологической картине мира (на материале французского и русского языков) // Филология и лингвистика в современном обществе: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, май 2012 г.). — М.: Ваш полиграфический партнер, 2012. С. 51-53

Гюббенет И.В. Основы филологической интерпретации литературно- художественного текста. — М.: Изд-во МГУ, 2010. — 205 с.

Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь, Москва: Русский язык, 1984, 945 с.

Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание: Избранные работы. – М.: Прос-ве-щение, 1997, 224 с. ; s.156

Трубецкой С., Н. Глава IV Начатки гностицизма. V // Трубецкой С. Н. Исследование о логосе в его истории Т. 1.

Hajiyeva A., Najafov E., Jafarov A. English phraseology. Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 228 p.

Nekriach T., Dovganchyna R., Vertical context as the factor of stylistic translation adequacy, p. 288-295.

